

**DIALOOG MET BELANGHEBBENDE PARTIJEN EN
MAATSCHAPPELIJKE ORGANISATIES OVER KLONEN VAN
DIEREN VOOR VOEDSELPRODUCTIE:**

BEVINDINGEN

DEFINITIEF

6 mei 2008

LIS Consult, Rijswijk
Schenkelaars Biotechnology Consultancy, Leiden

In opdracht van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

INHOUD

---

1. Inleiding	blz.	1
2. Verwachtingen over toepassing van kloneren van landbouwhuisdieren		3
3. Verwachtingen over de eigen rol en de rol van anderen		5
4. Verwachtingen over de rol van de overheid		7

1. Inleiding

Deze rapportage bevat de bevindingen van een aantal bijeenkomsten en gesprekken over het gebruik van producten van klonen van dieren voor voedselproductie die in maart 2008 zijn gehouden met de belanghebbende partijen in de Nederlandse voedselproductieketen en maatschappelijke organisaties. Gegroepeerd naar hun positie in de keten zijn er bijeenkomsten en gesprekken gehouden met:

- Onderzoeksinstituten en fokkerijorganisaties: Pigure Group, CR Delta, Hendrix Genetics, Centrum voor Genetische Bronnen Wageningen, Faculteit Diergeneeskunde Rijksuniversiteit Utrecht (Amersfoort 26.03.08).
- Veehouderijorganisaties: Zuidelijke Land- en Tuinbouworganisatie, Nederlandse Melkveehoudersvakbond, Land- en Tuinbouworganisatie Noord, Nederlandse Varkenshoudersvakbond (Amersfoort, 19.03.08).
- Verwerkende industrie: Nederlandse Zuivel Organisatie (Zoetermeer, 12.03.08) en Federatie van de Nederlandse Levensmiddelenindustrie (Rijswijk, 31.03.08).
- Retail: Centraal Bureau Levensmiddelenhandel (Leidschendam, 24.03.08).
- Consumenten- en dierenwelzijnsorganisaties: Dierenbescherming (17.03.08).

Elk gesprek en elke bijeenkomst verliep volgens een vast stramien.

Ter inleiding schetste Bart van den Assum van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) de politieke en maatschappelijke context van de dialoogbijeenkomsten over dierlijke klonen voor voedselproductie. Die context wordt gevormd door:

1. het definitieve advies van januari 2008 van de Amerikaanse Food and Drug Administration (FDA), waarmee in de VS het licht op groen gezet is voor het toepassen van dierlijke klonen en nakomelingen voor voedselproductie;
2. het conceptadvies van januari 2008 de European Food Safety Authority (EFSA);
3. de opinie van januari 2008 van de European Group on Ethics (EGE), en;
4. vragen vanuit de Tweede Kamer.

Met het oog op de verdere beleidsontwikkeling in EU-verband en de Nederlandse inbreng daarin wil de Minister van LNV binnen afzienbare tijd een maatschappelijk gedragen standpunt formuleren over dit onderwerp.

Vanwege het 'nee, tenzij' beleid, zoals dat is vastgelegd in het Besluit Biotechnologie bij Dieren, is het gebruik van kloneringstechnieken voor voedselproductie zonder vergunning in Nederland verboden. Tegelijkertijd beschikt Nederlandse overheid niet over mogelijkheden om beperkingen op te leggen aan de eventuele import van sperma, embryo's en voedselproducten van dierlijke klonen en nakomelingen.

Vervolgens presenteerden Huib de Vriend van LIS Consult en Piet Schenkelaars van Schenkelaars Biotechnology Consultancy de belangrijkste bevindingen uit het achtergronddocument. Hierna werd de dialoog gestart aan de hand van de volgende vragen:

- Wat gaat uw organisaties hiermee doen? Wat zijn eventueel verdere stappen?
- Welke rol ziet u voor uw organisatie weggelegd?

- Ziet uw organisaties een rol voor andere partijen in de keten, en zo ja, welke?
- Wat verwacht uw organisatie van de overheid?
- Hoe ziet uw organisatie de uitvoerbaarheid van voorgestelde maatregelen?
- Heeft uw organisatie behoefte aan een vervolgesprek met andere partijen in de keten, en zo ja, over welke aspecten?

Voor deze rapportage is ook gebruikt gemaakt van opmerkingen en reacties van de volgende belanghebbende partijen en maatschappelijke organisaties die ook voor de dialoogbijeenkomsten zijn uitgenodigd maar afzagen van deelname:

- Zuivelcoöperatie Campina, Royal Friesland Foods.
- VION Retail Nederland, De Groene Weg.
- Danone Nederland, Royal Numico, Unilever.
- Royal Ahold/Albert Hein, Superunie, Jumbo Supermarkten.
- Consumentenbond, Goede Waar & Co.
- Vrienden van het Platteland, Varkens in Nood, Stichting Wakker Dier, Compassion in World Farming.

Uit telefoongesprekken en email correspondentie met vertegenwoordigers van bovenstaande bedrijven en organisaties kwam naar voren dat de reden om niet deel te nemen meestal was dat het onderwerp op het moment geen (hoge) prioriteit had. Voor standpunten over het onderwerp verwees men dan veelal door naar de branche- of (Europese) koepelorganisatie.

2. Verwachtingen over toepassing van kloneren van landbouwhuisdieren

---

2.1. Economische meerwaarde (vooralsnog) beperkt

Rundvee- en varkensfokkerijorganisaties zien momenteel geen direct economisch belang in het toepassen van dierlijke klonen voor fokkerijdoeleinden in Europa, vooral vanwege de lage efficiëntie en de beperkte foktechnische en economische meerwaarde. Men vraagt zich af waarop Amerikaanse kloneringsbedrijven hun optimistische omzetverwachtingen baseren. De brancheorganisatie van de levensmiddelenindustrie verwacht dat de kans op toepassing van kloneren erg klein zal zijn vanwege de lage efficiëntie en de conservatieve houding van de Nederlandse veehouderij.

2.2. Op termijn mogelijk wel toepassingsmogelijkheden in de varkenssector

Op de langere termijn zien de fokkerijorganisaties wel economische mogelijkheden voor het toepassen van kloneringstechnieken, vooral in de varkenssector, waar klonering interessant kan zijn wanneer het wordt gecombineerd met een reorganisatie van de productiestructuur. Vooralsnog wordt in de varkens- en rundveesector gewerkt met geleidelijke, stuksgewijze introductie van nieuw genetisch materiaal. Als kloneringstechnieken worden gebruikt om grootschalige, batchgewijze introductie van nieuw erfelijk materiaal te realiseren, vergelijkbaar met de wijze waarop dat nu in de pluimveehouderij gebeurt, dan kunnen genetisch meer homogene populaties gebruikt worden. Dit kan bij bepaalde productiesystemen economische meerwaarde hebben. Ook in de varkenshouderij kan men zich voorstellen dat het zinvol is om een varkensbeer met gewenste eigenschappen (bijvoorbeeld een goede vleeskwaliiteit of efficiënte voederconversie) te kloneren, omdat met circa 150 spermaporties per week in korte tijd veel resultaat in de varkensfokkerij geboekt zou kunnen worden.

2.3. In de rundveefokkerij blijven toepassingsmogelijkheden beperkt

In de rundveefokkerij zou klonering ingezet kunnen worden als middel om een deel van de wereldmarkt te veroveren. Op het moment is de belangstelling voor kloneren van de rundveefokkerij echter minimaal. Omdat één topstier al één miljoen spermarietjes oplevert, bestaat er geen behoefte aan een gekloneerde tweelingbroer. Bovendien zijn de variabele kosten voor spermaproductie voor de rundveefokkerij relatief gering ten opzichte van die voor de varkensfokkerij. De melkveehouderij ziet geen direct belang in het toepassen van producten als sperma en embryo's van dierlijke klonen voor fokkerijdoeleinden.

2.4. Belang voor genetische diversiteit

Volgens onderzoekers en fokkerijorganisaties kan kloneren wel van (direct) belang zijn voor het instandhouden van de genetische diversiteit van de veestapel. Op basis van celmateriaal kan honderd procent van de genetische diversiteit worden opgeslagen, terwijl momenteel slechts vijftig procent hiervan wordt bewaard. Bovendien is het opslaan van celmateriaal goedkoper dan het bewaren van embryo's.

Zowel veehouderijorganisaties als een dierenbeschermingsorganisatie en de Europese koepel van consumentenorganisaties onderschrijven het belang van het instandhouden van de genetische diversiteit. Men heeft zich echter niet uitgesproken in hoeverre het toepassen van kloneren voor dit doeleinde aanvaardbaar is.

2.5. Weerstand bij consumenten

De verwachting van de brancheorganisatie van de levensmiddelenhandel is dat het kloneren van landbouwhuisdieren geen direct nut voor consumenten met zich meebrengt in termen van smaak, gezondheid en/of prijs. De brancheorganisaties van zuivelverwerkers, levensmiddelenproducenten en –handel verwachten dat het toepassen van dierlijke klonen en nakomelingen voor voedselproductie op grote weerstand van consumenten zal stuiten. Ook de veehouderijorganisaties verwachten dat er bij consumenten in Europa weerzin zal zijn tegen voedsel afkomstig van gekloneerde landbouwhuisdieren en nakomelingen. Deze weerzin zal mogelijk groter zijn dan die tegen voedsel afkomstig van genetisch gemodificeerde gewassen.

2.6. Het dilemma van de markt: concurrentienadeel

Veehouderijorganisaties zien zich voor een dilemma geplaatst. In het licht van de weerzin bij consumenten kan de Nederlandse export van vlees en zuivel naar onder meer Duitsland worden bedreigd. Tegelijkertijd is er het risico dat op termijn voedsel van gekloneerde landbouwhuisdieren en nakomelingen van buiten Europa goedkoper (en zonder etiket) wordt aangeboden, waardoor Europese producenten een concurrentienadeel ondervinden.

Ook de fokkerijorganisaties vrezen dat een eventuele beperking van import van sperma en embryo's van gekloneerde dieren kan leiden tot een concurrentienadeel ten opzichte van fokkerijorganisaties buiten de EU. Dit geldt vooral voor de rundveefokkerij die zeer internationaal georganiseerd is, en in veel mindere mate voor de varkensfokkerij, die veel meer regionaal is georganiseerd. De markt in Europa stelt regionaal-specifieke eisen, bijvoorbeeld mager varkensvlees in de ene regio en varkensvlees met een vetrandje in een andere regio. Bovendien kan sperma van varkens minder goed bewaard worden dan sperma van stieren.

3. Verwachtingen over de eigen rol en de rol van anderen

3.1. Agendering

Voor de leden van brancheorganisaties van veehouders, zuivelverwerkers, levensmiddelenproducenten en –handel is het kloneren van landbouwhuisdieren tot dusver nauwelijks onderwerp geweest voor intern beraad. De dialoogbijeenkomsten en de hier verstrekte informatie over de stand van zaken worden beschouwd als een aanleiding om het onderwerp op de interne agenda te zetten.

3.2. Signaal van industrie en handel aan de leveranciers

De brancheorganisaties voor zuivelverwerkers, levensmiddelenproducenten en –handel verwachten dat hun leden geen inhoudelijke positie zullen innemen over de kloneringstechnologie op zich. De leden zullen zeker niet het voortouw willen nemen in een maatschappelijke discussie over dit onderwerp. Een vleesverwerker heeft zich inmiddels duidelijk uitgesproken tegen het kloneren van landbouwhuisdieren voor voedselproducten, vooral vanwege de te verwachten weerstand bij consumenten en de bedreiging van exporten naar Duitsland en het Verenigd Koninkrijk.

Zuivelverwerkers zullen hoogstwaarschijnlijk het kloneren van rundvee voor zuivelproductie beschouwen als een mogelijke bedreiging voor de sector, waarbij men bevreesd zal zijn voor mogelijke imagoschade, zeker met het oog op export van Nederlandse zuivel naar Duitsland. Het resultaat van een interne discussie zal een standpunt zijn, dat hoogstwaarschijnlijk niet actief naar buiten gecommuniceerd zal worden, maar mogelijk wel als signaal gebruikt wordt richting toeleveranciers d.w.z. melkveeouders en fokkerijorganisaties. Tot dusver zijn van afnemers in de levensmiddelenindustrie en –handel nog geen signalen ontvangen, ook niet vanuit de Europese en Amerikaanse (koepel)organisaties.

Inmiddels heeft een melkveehouderijorganisatie zich duidelijk uitgesproken tegen het kloneren van melkvee voor de zuivelproductie. De redenen hiervoor zijn gezondheids- en dierenwelzijnproblemen, twijfel over de beoordeling van de consumptieveiligheid en het gevaar dat de verdenking bij consumenten dat kloneren wordt toegepast een negatief effect heeft op hun vraag naar zuivelproducten.

3.3. Acties van maatschappelijke organisaties

Terwijl voor Nederlandse consumentenorganisaties het kloneren van landbouwhuisdieren geen prioriteit geniet, heeft een Europese koepel van consumentenorganisatie inmiddels aangegeven gereserveerd hiertegenover te staan. Voedselproducten van dierlijke klonen (FO) mogen in elk geval niet voor consumptie worden aangeboden en voedselproducten van hun nakomelingen moeten duidelijk geëtiketteerd worden, zodat consumenten in staat worden gesteld om geïnformeerde keuzes te maken. Dit houdt tevens in dat de huidige EU regelgeving voor de traceerbaarheid van dieren en hun voedselproducten strikt moet worden toegepast op dierlijke klonen en hun nakomelingen. Hiernaast mag import van dierlijke klonen, hun nageslacht en alle hiervan afgeleide producten, zoals vlees, alleen plaatsvinden, indien ze voorzien zijn van passende documentatie, in het bijzonder met het oog op traceerbaarheid en dierenwelzijn.

De gezondheids- en welzijnsproblemen en de aantasting van de integriteit van landbouwhuisdieren als gevolg van het kloneren van landbouwhuisdieren zijn voor

dierenbeschermingsorganisaties aanleiding om zich uit te spreken tegen het kloneren van landbouwhuisdieren voor voedselproductie. Ook het gevaar van nog meer genetisch uniforme veestapels die hierdoor nog bevattelijker voor ziekten en epidemieën worden, is voor dierenbeschermingsorganisaties een belangrijk argument tegen het kloneren van landbouwhuisdieren. Fokkerijorganisaties merken hierover op dat dit gebaseerd is op een onjuiste veronderstelling dat dergelijke effecten die zich in de plantenwereld voordoen ook voor de fokkerij zouden gelden.

De brancheorganisaties van veehouders, zuivelverwerkers, levensmiddelenproducenten en –handel verwachten dat verschillende maatschappelijke organisaties het kloneren van landbouwhuisdieren onacceptabel zullen vinden en hiertegen actie gaan voeren. Ook ziet men veel parallellen met de maatschappelijke controverse rondom genetisch gemodificeerde gewassen en voedsel. De levensmiddelenhandel acht het daarom waarschijnlijk dat maatschappelijke organisaties de levensmiddelenhandel als mikpunt voor acties kiezen. Voor de dierenbeschermingsorganisaties kunnen de ontwikkelingen rond klonering en de bezwaren daartegen inderdaad aanleiding zijn om daartegen (in Europees verband) campagne te gaan voeren.

3.4. Bronetikettering

Geconfronteerd met acties van maatschappelijke organisaties zal de levensmiddelenhandel kunnen gaan pleiten voor bronetikettering en de verantwoordelijkheid hiervoor bij de toeleveranciers leggen. De brancheorganisaties van zuivelverwerkers en levensmiddelenproducenten verwachten echter dat hun leden zich zullen uitspreken tegen het etiketteren van voedselproducten afkomstig van dierlijke klonen en nakomelingen. In het algemeen is de levensmiddelenindustrie geen voorstander van het etiketteren van productiemethoden. Evenmin is de levensmiddelenindustrie voor negatieve etikettering, zoals "geproduceerd zonder gentechniek". Een uitzondering hierop is de vrijwillige etikettering dat een product geproduceerd is volgens de principes van de biologische landbouw, die consumenten de mogelijkheid biedt met zekerheid te kiezen voor producten waarbij dat er geen gebruik is gemaakt van moderne biotechnologie.

3.5. Controle op importen

Fokkerijorganisaties denken dat het vanwege de handelsafspraken in WTO-verband voor de EU onmogelijk zal zijn om import van sperma, embryo's en voedingsproducten van gekloneerde landbouwhuisdieren en nakomelingen te weren. Wanneer de levensmiddelenhandel aangeeft geen 'kloon-producten' te willen verkopen, zien de fokkerijorganisaties toch wel mogelijkheden om te garanderen dat er geen sperma en embryo's van gekloneerde dieren en nakomelingen in Europese fokprogramma's worden ingezet. In principe is het technisch mogelijk om te detecteren of sperma en embryo's afkomstig zijn van een gekloneerd of een niet-gekloneerd dier. Bovendien is het niet lastig om administratieve systemen voor controledoeleinden op te zetten, ook omdat er nu al met betrouwbare registratiesystemen wordt.

3.6. Beperkte steun voor verdere dialoog

De brancheorganisaties van fokkerijen, zuivelverwerkers, levensmiddelenindustrie en –handel en consumentenorganisaties hebben op dit moment geen behoefte aan verdere dialoog met andere partijen uit de keten. Onderzoekers, veehouderijorganisaties en een

dierenbeschermingsorganisatie zouden een vervolgbijeenkomst met ketenpartijen en maatschappelijke organisaties wel zinvol vinden om ieders standpunten beter te leren kennen.

4. Verwachtingen over de rol van de overheid

4.1. Duidelijk standpunt op EU-niveau gewenst

Alle partijen vinden dat de overheid zo snel mogelijk een duidelijk standpunt over het kloneren van landbouwhuisdieren voor voedselproductie moet innemen, bij voorkeur op EU-niveau. Over de aard van het standpunt verschillen de meningen.

De fokkerijorganisaties vinden dat er geen verbod of specifieke regelgeving voor het kloneren van landbouwhuisdieren moet worden nagestreefd, hooguit een ‘nee, tenzij’ beleid. Tevens wordt benadrukt dat overal ter wereld dezelfde regels voor het kloneren van landbouwhuisdieren moeten gelden. In het belang van de internationale positie van de Nederlandse fokkerijorganisaties moet de Nederlandse overheid elke stap bestrijden, die deze positie in gevaar kan brengen.

De brancheorganisatie van de levensmiddelenindustrie geeft aan dat de Nederlandse overheid moet blijven proberen het kloneren van landbouwhuisdieren op de agenda van de Codex Alimentarius te zetten, ook al is dat in een eerder stadium niet gelukt.

Vanuit de levensmiddelenhandel wordt gesuggereerd om een tijdelijke EU-moratorium in te stellen.

Veehouderijorganisaties pleiten ervoor dat de Nederlandse overheid samen met de andere EU-lidstaten binnen een afzienbare termijn een duidelijke ‘nee-standpunt’ inneemt. Dat stelt de Europese veehouderij in staat zich in de markt als ‘kloonvrij’ te profileren. Daarmee kan een eventueel internationaal concurrentienadeel, gecompenseerd worden, of zelfs bijdragen aan versterking van de marktpositie van de Europese veehouders.

Een dierenbeschermingsorganisatie meent dat de Nederlandse overheid samen met andere EU-lidstaten een verbod op het kloneren van landbouwhuisdieren moet instellen. Ook moet import van producten van dierlijke klonen en nakomelingen door de EU worden verbod. Men vindt dat de EU hoofdeverantwoordelijk is voor de handhaving en controle op importen van sperma, embryo's en voedselproducten van dierlijke klonen en nakomelingen.

4.2. Afstemming op mondiaal niveau

In het belang van de internationale positie van de Nederlandse fokkerijorganisaties moet de Nederlandse overheid elke stap bestrijden, die deze positie in gevaar kan brengen. Daarom zouden de Nederlandse overheid en de rest van de EU samen met de VS één lijn moeten trekken, zo menen de fokkerijorganisaties.

Zoals gezegd wordt vanuit de levensmiddelenhandel gesuggereerd om een tijdelijke EU-moratorium in te stellen. Tijdens een dergelijk moratorium kan worden gezien wat er in de VS gebeurt en kan worden nagegaan hoe ver de EU met het oog op handelsafspraken kan gaan ten aanzien van het beperken van import van producten van dierlijke klonen en nakomelingen. De brancheorganisatie van de levensmiddelenhandel en een dierenbeschermingsorganisatie denken dat een importverbod ook binnen het kader van de Wereldhandelsorganisatie kans van slagen heeft, mede omdat de VS aangeeft nog vragen te hebben en Canadese instanties terughoudend zijn

4.3. Beoordeling en toelating met het oog op voedselveiligheid

Over de rol van de EFSA als wetenschappelijk adviesorgaan van de Europese Commissie in de beoordeling van de consumptieveiligheid van voedselproducten van gekloneerde landbouwhuisdieren en hun nakomelingen wordt verschillend gedacht. Dat heeft vooral te maken met de lange reeks aanbevelingen voor nader onderzoek.

Sommige veehouderijorganisaties, de brancheorganisatie van de levensmiddelenhandel en de Europese koepel van consumentenorganisaties vinden het merkwaardig dat de EFSA enerzijds concludeert dat voedselproducten van gekloneerde landbouwhuisdieren en hun nakomelingen even veilig zijn als voedselproducten van gangbaar verkregen landbouwhuisdieren en anderzijds veel aanbevelingen doet voor nader onderzoek. Sommige veehouderijorganisaties en de Europese koepel van consumentenorganisaties pleiten daarom voor nader onderzoek door onafhankelijke instellingen naar de gevolgen voor de gezondheid en welzijn van het kloneren van landbouwhuisdieren en hun nakomelingen en de consumptieveiligheid van voedselproducten die hiervan verkregen worden. Fokkerijorganisaties en de brancheorganisatie van de levensmiddelenindustrie vinden de EFSA echter te voorzichtig, zeker in vergelijking met de FDA.

De brancheorganisatie van de levensmiddelenhandel wil weten of voedselproducten van dierlijke klonen en hun nakomelingen onder de Novel Foods Verordening zullen vallen. De Europese koepel van consumentenorganisaties pleit ervoor dat de Novel Foods Verordening hierop van toepassing moet zijn. Volgens een recent herzieningsvoorstel van de Europese Commissie zullen voedselproducten van dierlijke klonen en hun nakomelingen onder de Novel Foods Verordening gaan vallen. De brancheorganisatie van de levensmiddelenindustrie heeft voor dit herzieningsvoorstel begrip, maar wijst erop dat voor voedselveiligheid al een General Food Law geldt, waaraan men zich moet houden.

4.4. Etikettering

Terwijl consumentenorganisaties zich uitspreken voor duidelijke etikettering van voedselproducten van de nakomelingen dierlijke klonen (F1+) is een dergelijke etikettering voor dierenbeschermingsorganisaties geen optie, omdat hiermee impliciet toestemming voor het kloneren van landbouwhuisdieren wordt gegeven. Bovendien wordt de verantwoordelijkheid om hiervoor te kiezen aan de markt wordt overgelaten, terwijl men vindt dat dierenwelzijn en integriteit van dieren zaken zijn, die niet aan de markt kunnen worden overgelaten.

4.5. Publieksvoorlichting

Fokkerij- en veehouderijorganisaties, kloneringsonderzoekers, brancheorganisaties van zuivelverwerkers, levensmiddelenproducenten en –handel en de Europese koepel van consumentenorganisaties vinden dat de overheid een belangrijke rol heeft in voorlichting van het publiek en het stimuleren van publieke debatten over moderne biotechnologie en voedselproductie, inclusief een toepassing als het kloneren van landbouwhuisdieren.

4.6. Onderzoek naar economische betekenis van kloneren

Tenslotte zijn fokkerijorganisaties en kloneringsonderzoekers van mening dat de overheid door een onafhankelijke instelling een onderzoek zou moeten laten uitvoeren naar de economische betekenis van het toepassen van kloneringstechnologieën in Nederlandse (en Europese) fokkerijprogramma's.